

MÛSÂ b. UKBE'NİN KİTÂBÜ'L-MEĞÂZÎ'Sİ İLE İLGİLİ YENİ BULGULAR*

Gregor SCHOELER

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKGÜN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Gregor Schoeler bu çalışmasında, daha önce Musa b. Ukbe'nin *Kitâbü'l-meğâzî'si* hakkında yazmış olduğu makalesindeki tespitlerine, yeni bulguları doğrultusunda önemli bazı ilavelerde bulunmuştur. Schoeler, İbn İshak'ın isim vermeden Musa b. Ukbe'nin *Meğâzî'si*ni kendi *Meğâzî'si* için kaynak olarak kullandığını ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca o, Musa b. Ukbe'nin kaynakları konusunu da ele almakta ve anonim haberlerin kökeni hususunda ortaya yeni bir hipotez atmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mûsâ b. Ukbe, Kitâbü'l-Meğâzî, İbn İshak

ABSTRACT

New Findings about the Mûsâ b. Uqba's Kitâb al-Maghâzî

In this study, Groger Shoeler put in some important new findings to the article, in line with the old ones, which he had previously written about the Kitâb al-Maghâzî of Mûsâ b. Uqba. Shoeler tried to prove that Ibn Ishaq had used the Maghâzî of Mûsâ b. Uqba as the source for that of himself without referring to him. In addition to that, he tackled with issue of the sources of Mûsâ b. Uqba and put forward a new hypothesis about the origins of anonymous news.

Key Words: Mûsâ b. Uqba, Kitâb al-Maghâzî, İbn Ishaq

GİRİŞ

Jübile olarak yayımlanan *The biography of Muhammad: The issue of the sources*¹ adlı antolojiye, Hz. Muhammed'in hayatı üzerine yazılmış elde bulunan en eski –geç dönem eserlerinde büyük oranda elimizde olan- eser olan Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) *Kitâbü'l-Meğâzî'si*² üzerine bir makale ile katkıda bulunmuştum. Sevgili arkadaşım, değerli meslektaşım armağan olarak

* Gregor Schoeler, "Neue Erkenntnisse zu Mûsâ b. Uqbas Kitâb al-maghâzî", *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam*, ed. Nicolet Boekhoff vd., Leiden, 2011, s. 49-61.

¹ Leiden, 2000

² Gregor Schoeler, "Mûsâ b. Uqbas Maghâzî", *The Biography of Muhammad: The issue of the sources*, H. Motzki (ed.), Leiden, 2000. [Bu makale tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Schoeler, Gregor, "Mûsâ b. Ukbe'nin Meğâzî'si", çev.: Hüseyin Akgün, *KSÜ İFD*, sayı: 18 (2011), s. 103-136.]

hazırlanmış bu kitapta, söz konusu Meğâzî kitabı hakkında daha fazla bulgulara yer vermek istiyorum. Öncelikle eserin karakteri hakkında bir hatırlatmada bulunmak ve orijinali kaybolan Berlin yazma parçasının (fragman)³ Mûsâ'nın temel eseri ile ilişkisini belirtmek istiyorum. Ana bölümde ise, geç dönem meğâzî yazarlarının Mûsâ'nın malzemelerine sahip çıkmalarıyla ilgili beklenmedik bir keşiften söz edilecektir.

Mûsâ'nın temel eseri ve Berlin "yazma parçası"

Söz konusu Fragman –daha doğrusu “seçki” (müntehab) demek gerekir– Mûsâ'ya atfedilen 19 hadis ve derleyen (Epitomator) tarafından açıkça “Meğâzî'den (yani Mûsâ'nın) seçilmiştir” şeklinde ifade edilen ilave bir hadisten oluşmaktadır. Daha önceki çalışmamda tespitin gerçekten isabetli olduğunu zaten belirtmiştim: Bu hadislerden on ikisi, Mûsâ'nın *Meğâzî*'sine atfedilmek suretiyle, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve*'sinde⁴ yer almaktadır. Ayrıca bugünkü bilgilerimizle bu eser, Mûsâ'nın *Meğâzî* kitabına ait şimdiye kadar en çok ilmî malzemeyi içeren kitaptır.⁵ Yukarıda söz edilen makalemde anlattıklarım artık bir şeyler eklenebilir. Orada eserin mahiyeti hakkında şunları ifade etmiştim:⁶ “...Mûsâ'nın kitabının nasıl bir şey olduğunu kestirmek zordur.” ve “Kesin olan, Mûsâ'nın *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinin bir yazar tarafından güvenilir bir biçimde tashih edilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine sunulmuş bir şekilde (kitap; edisyon (syngamma; ekdosis)) olmadığı, aksine öğrenciler ve onların öğrencilerinin rivâyet yoluyla birbirlerine aktararak oluşan ders notlarıdır...”. Bu sonuncu, isabetli olan ifadem şimdi şu şekilde açıklamak istiyorum. Eseri, “okul için okulun bilimsel literatürü” kategorisine koyarsak muhtemelen en yakın anlamını yakalamış oluruz.⁷ Bunlar, az çok tamamlanmış olmakla birlikte “ne not tutulan defterleri (Kollegheft), ne de literatür” olan, “bunların yayınlanması dersler aracılığıyla gerçekleşen” yazılardır.⁸ Mûsâ'nın eserinin sadece öğrencilerin ders notları arasında dolaştığı, öğrencilerinin hocaları Malik b. Enes'e sordukları şu sorudan ortaya çıkmaktadır:⁹ “Kimin meğâzîsini yazalım?”. Bu soruya hocaları “Sizler Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sini yazmalısınız. Zira o, güvenilir bir râvidir. (عليكم بمغازي موسى بن عقبة، فإنه ثقة)” şeklinde cevap verdiği söylenir.

Artık Berlin yazma parçasının (Ahlwardt No: 1554), orijinali mevcut

³ Ahlwardt No. 1554. Bkz. a.g.m, s. 67 vd.

⁴ A.g.m. s. 69.

⁵ Bu, Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (=GAS), Leiden, 1967, I, 286'da henüz dikkate alınmamıştır. Orada hala Mûsâ'nın Meğâzî'sinin parçaları için en zengin kaynak olarak İbn Hacer'in *el-İsâbe*'si verilmektedir. (Bkz. çok sayıda kaynak için a.y.)

⁶ Schoeler, “*Mûsâ*”, s. 71 ve 72. Mûsâ'nın eseri için ayrıca bkz. *The earliest biographies of the Prophet and their authors*, L. I. Conrad (ed.), Princeton, 2002.

⁷ Bu kavram W. W. Jaeger tarafından buna uygun kategoride olan Yunan eserleri için kullanılmıştır. Aristo'nun ders notlarından mesela *Topik* bunlardandır. Bkz. Werner Wilhelm Jaeger, *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin, 1912, özellikle s. 135-36, 145, 147. Ben bu kavramı, öğretim metodu için belirlenmiş, sadece geç dönem nüshalarıyla [Rezension] (rivâyetlerin devam ettirilmesi suretiyle) elimizde bulunan 2./8. ve 3./9. yüzyıllara ait Arapça musannef eserlerine (Malik b. Enes'in *Muvatta*'ı, Ma'mer b. Râşid'in *Câmî*'i vd.) uyguladım.

⁸ Bu kavramlar ve tanımlar Jaeger'den alınmış ve adapte edilmiştir. Bkz. bir önceki dipnot.

⁹ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, Beyrut, 1985, VI, 115.

olmayan, ancak büyük bir kısmı özellikle Beyhakî'nin *Delâil*'inde kayıtlı olan, Mûsâ'nın temel eseriyle olan ilişkisine geçebiliriz. Beyhakî'nin, yazma parçasının yazarının [râvisinin] aksine, Mûsâ'dan rivâyet edilen hadislerden bir seçki olmaması, onun kitabından genellikle uzun, olaylarla ilgili haberleri kaydettiğinin tespiti önemlidir. Bunlar hiçbir kaynak gösterilmeden nakledilmişlerdir. Ancak bazen زعموا (iddia ettiler) gibi ifadelerin kullanıldığına rastlanılmaktadır.¹⁰ Bu anonim rivâyetlerde Mûsâ, bazen yoğun, bazen daha az yoğun, sağlam (regelrecht=kurallara uygun) isnad zincirlerine sahip, konunun bağlamına uygun, hatıta herkes tarafından kabul gören ve hadis âlimleri tarafından aktarılan rivâyetlere yer vermektedir.¹¹ O, bu hadislerin tamamı olmasa da çoğu için, râvi olarak doğrudan doğruya hocası Zührî'yi (ö. 124/742) vermektedir. "sağlam (regelrecht)" hadislere, "yazma parçası"nda bulunan on iki hadis de dâhildir.¹² O halde, seçkiyi [müntehabı] kaleme alan yazar, çoğunlukla oldukça uzun, doğrulanmamış hikâyeler ve isnadsız metinlerden oluşan Mûsâ'nın eserinden, (sadece) istisnasız bir şekilde hadisçilerin aradığı sahlilik şartlarını taşıyan, "sağlam" isnadlara sahip, metinleri bazında da mükemmel olan hadisleri seçmiştir.

Şu da belirtilmelidir ki kaynaklarda bazen yer alan "Kitâbü Mûsâ an ez-Zührî" ibaresi¹³ belirsiz veya yanlış, ancak her halükarda yanılıcıdır. Belki bu, Zührî'nin rivâyetleri hakkında Mûsâ'nın kitabının önemli bir kaynağı olduğunu ifade etmek içindir. Ki bu doğrudur. J. Schacht¹⁴ ve ondan sonra gelen diğer bazı araştırmacılar,¹⁵ Mûsâ'nın eserinin sadece veya ağırlıklı olarak Zührî'ye isnad edilen rivâyetlere dayanmakta olduğu çıkarımında bulunmuşlardır ki bu kesinlikle doğru değildir. "Kitâbü Mûsâ an ez-Zührî" tanımlaması nihayetinde büyük olasılıkla, sonraki musanniflerden Beyhakî'nin de eserin tamamını veya bazı bölümlerini yazdığı Muhammed b. Fülehy'in, Mûsâ'da son bulmayan, bilakis onun üzerinden aynı şekilde Zührî'ye kadar ulaşan, iki rivâyetten (isnadların mübtedası yönüyle) birisine işaret etmektedir.¹⁶ Buna karşın Mûsâ'nın yeğeni İsmail b. İbrahim b. Ukbe'den gelen rivâyetin [senedi], daha doğru olarak, daima Mûsâ'da nihayetlenmektedir.

Mûsâ'nın eserinin çok özel bir kaynak yapısının olduğunu tespit ettik: İçerisinde, birbirine bağlı uzun anonim haberlerin yanı sıra, bazen sağlam (regelrecht), çoğunlukla Zührî'ye dayanan hadisler devreye girmektedir. Müteakip bölümde, bu anonim haberlerle, İbn İshâk'ta, ondan nakilde bulunan Vâkidî gibi sonraki meğâzi müelliflerinde ve Taberî gibi tarihçilerde tekrar ortaya çıkan bü-

¹⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâli sahibi's-şerîa*, Beyrut, 1985, III, 109. Bkz. Andreas Görke ve Gregor Schoeler, *Die ältesten Berichte über das Leben Muhammads: Das Korpus Urwa ibn az-Zubair*, Princeton, 2008, s. 87.

¹¹ Mesela bkz. Beyhakî, *Delâil*, III, 218. Mûsâ'dan gelen 12 hadisin Beyhakî'deki yerleri için bkz. Schoeler, "Mûsâ", s. 69, dipnot: 10.

¹² Bkz. bir önceki dipnot.

¹³ Zehebî, *Siyer*, VI, 117.

¹⁴ Joseph Schacht, "On Mûsâ b. Uqba's Kitâb al-maghâzî", *Acta Orientalia*, c.: 21, 1953, s. 291.

¹⁵ Sezgin, *GAS*, I, 286

¹⁶ Mesela bkz. Beyhakî, *Delâil*, III, 206. Krş. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 114, dipnot: 308; Schoeler, "Mûsâ", s. 72-3.

yük bir miktar malzemenin ilk defa anlaşılır hale geleceği gösterilecektir. Aynı zamanda anonim haberlerin kökeni ile ilgili bir hipotez de tartışmaya sunulacaktır.

Aynı İsmi Taşıyan İbn İshâk'ın Eserinin Kaynağı Olarak

Mûsâ b. Ukbe'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'si

Tespitimin¹⁷ çıkış noktası, İbn İshâk'a (ö. 150/767 veya hemen sonrası) ait bir metnin incelenmesidir. Yani, onun *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinin Bedir Savaşı bölümünün.¹⁸ Bununla şu sonuç ortaya çıkmıştı: İbn İshâk gerek (anlatımının başlangıcında) kollektif bir isnadda,¹⁹ gerekse (tekli haberlerin başında yer alan) tekli bir isnadda,²⁰ müteakip haberi şu veya bu tam olarak belirtilen otoriteden bizzat sözlü olarak, daha doğrusu sema yoluyla aldığını iddia etse de, Bedir olayları ile ilgili anlatımında, gerçekten büyük oranda, kendisinden daha yaşlı olan çağdaşı Mûsâ b. Ukbe'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'nin ilgili bölümünü takip etmektedir. Ancak bunu İbn İshâk asla zikretmediği gibi, onun adını dahi hiçbir yerde anmaz. Mûsâ ise Bedir olaylarını, uzun bir anonim hikâye çerçevesinde haber vermektedir,²¹ yani haberi için herhangi bir isnad kullanmamaktadır. İbn İshâk haberinin büyük bir bölümünde Mûsâ'nın metnine çok sıkı bir şekilde, hatta zaman zaman kelimesi kelimesine tabi olmaktadır. [53] Ancak çoğunlukla örneğini [önündeki metni] yorumlamakta [başka sözcüklerle ifade etmekte], ara sıra da metnin yerini değiştirmekte, genişletmekte, ancak bazen de birazını eksiltmektedir. Bu bulgu aşağıda delillendirilecek ve tartışılacaktır. Müteakip haberde Âtike'nin rüyası hakkında İbn İshâk²² şu çift isnadı vermektedir: “kendisine güvendiğim birisinden” (!) → İkrime → İbn Abbas ve Yezîd b. Rûmân → Urve b. Zübeyr

İbn İshâk:

وَقَدْ رَأَتْ عَاتِكَةَ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَبْلَ قُدُومِ صَمُصِمِ مَكَّةَ بِثَلَاثِ لَيَالٍ، رُؤْيَا أَفْرَعَتْهَا.
فَبِعَنَّتْ إِلَى أَحْبِهَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَتْ لَهُ: يَا أَخِي، وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ
اللَّيْلَةَ رُؤْيَا أَفْطَعْتَنِي قَوْمِكَ مِنْهَا شَرًّا وَمُصِيبَةً...
فَقَالَ لَهَا: وَمَا رَأَيْتِ؟ قَالَتْ: رَأَيْتُ رَاكِبًا أَقْبَلَ
عَلَى بَعِيرٍ لَهُ...نُصْرَحَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: أَلَا انْفُرُوا يَا لَعْدُنُ لِمَصَارِعِكُمْ فِي ثَلَاثِ...

Bunun Mûsâ b. Ukbe'deki isnadsız olarak verdiği karşılığı şu şekildedir:²³

¹⁷ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 114-21.

¹⁸ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Kahire, 1955, I, 606-39, 644; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk (Annales)*, Leiden, 1879-1901, I, 1291-96, 1303-09, 1331-32; Beyhakî, *Delâil*, III, 29-35, 42-44, 65-66, 72, 80-81, 142.

¹⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 606: *fe-haddesenî...ez-Zührî...ve Âsim b. Ömer b. Katâde...ve Abdullah b. Ebû Bekir ve Yezid b. Rûmân an Urve ve ğayruhum min ulemâinâ an İbn Abbâs; a.g.e.*, I, 607: *fehberanî...*

²⁰ A.g.e., I, 612 ve diğer birçok yerde.

²¹ Beyhakî, *Delâil*, III, 102 vd.

²² Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 607.

²³ Bkz. Beyhakî, *Delâil*, III, 103.

فَرَأْتُ رُؤْيَا قَبْلَ بَدْرِ، وَقَبْلَ فُدُومِ ضَمُصِمٍ عَلَيْهِمْ، فَفَرَعْتُ مِنْهَا.
فَأُرْسِلْتُ إِلَى أَخِيهَا: الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مِنَ لَيْلَتِهَا، فَجَاءَهَا الْعَبَّاسُ، فَقَالَتْ: رَأَيْتِ
اللَّيْلَةَ رُؤْيَا قَدْ أَشْفَقْتُ مِنْهَا، وَخَشِيتُ عَلَى قَوْمِكَ مِنْهَا الْهَلَكَةَ.
قَالَ: وَمَاذَا رَأَيْتِ؟ قَالَتْ: ... رَأَيْتِ رَاكِبًا أَقْبَلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ
عَلَى رِجْلَيْهِ يَصِيحُ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: يَا آلَ غَدْرِ اخْرُجُوا فِي اللَّيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثٍ ...

İbn İshâk'ın Mûsâ'yı takip ettiğine diğer bir örnek olarak, Mekkeli iki su taşıyıcısının Müslümanlar tarafından tutuklanması ve sorgulanması haberini verebiliriz.²⁴ İbn İshâk bunun için ayrı bir isnad zikretmiyor. Muhtemelen burada daha önce haberin başında verdiği kollektif isnad geçerli olmalıdır: İbn İshâk → Zührî, Âsım b. Katâde ve Abdullah b. Ebu Bekir; Yezîd b. Rûmân → Urve; diğer hocalarımızdan → İbn Abbas.

İbn İshâk:²⁵

قَالَ (رسول الله): إِذَا صَدَقَاكُمْ ضَرَبْتُمُوهُمَا، وَإِذَا كَذَبَاكُمْ تَرَكْتُمُوهُمَا،
صَدَقَا،

وَاللَّهِ إِنَّهُمَا لَقُرَيْشٌ، أَخْبَرَنِي عَنْ قُرَيْشٍ

...

فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَمْ الْقَوْمُ؟ قَالَا: كَثِيرٌ

...

قَالَ: كَمْ يَنْحَرُونَ كُلَّ يَوْمٍ؟ قَالَا: يَوْمًا تِسْعًا، وَيَوْمًا عَشْرًا

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْقَوْمُ فِيمَا بَيْنَ التَّسْعِ مِائَةِ وَالْأَلْفِ.

Mûsâ:²⁶

قَالَ (رسول الله): فَإِنَّهُمَا قَدْ صَدَقَا

وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَتَضْرِبُونَهُمَا إِذَا صَدَقَا وَتَتْرَكُونَهُمَا إِذَا كَذَبَا

...

فَسَأَلَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَمْ الْقَوْمُ؟ قَالَا: لَا نَدْرِي وَاللَّهِ هُمْ كَثِيرٌ

قَالَ كَمْ نَحَرَ لَهُمْ؟ قَالَا: عَشْرَ جَزَائِرَ

فَرَعَمُوا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْقَوْمُ مَا بَيْنَ التَّسْعِ مِائَةِ وَالْأَلْفِ

يَعْتَبِرُ ذَلِكَ بِتِسْعِ جَزَائِرَ يُنْحَرُونَهَا يَوْمًا وَعَشْرَ يُنْحَرُونَهَا يَوْمًا

Mûsâ'da kaynak gösterilmediği halde, İbn İshâk'ta değişik isnadlar altında yer alan böylesi eşleşmeler, Bedir olaylarının anlatımı boyunca devam eder gi-

²⁴ Bkz. dipnot 19.

²⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 617.

²⁶ Beyhakî, *Delâil*, III, 108-09. (isnadsız)

der. İbn İshâk'ın Mûsâ'nın *Kitâbü'l-Meğâzî*'sini bilmiş olması gerektiğine dair çok ikna edici bir delili, iki müellifin Bedir'deki ikinci karşılaşma ile ilgili haberleri sunmaktadır.

İbn İshâk:²⁷

وَحَرَجَ أَبُو سُفْيَانَ... حَتَّى نَزَلَ مَجَنَّةَ، مِنْ نَاحِيَةِ الظُّهْرَانِ،
وَبَعْضُ النَّاسِ يَقُولُ: قَدْ بَلَغَ عُسْفَانَ،

Mûsâ:²⁸

ثُمَّ سَارَ (أَبُو سُفْيَانَ) حَتَّى أَقَامَ بِمَجَنَّةٍ مِنْ عُسْفَانَ...

İbn İshâk'ın, Ebû Süfyan'ın Usfân'a ulaştığı ile ilgili [yukarıda, haberin kaynağı olarak] zikrettiği بعض الناس (bir adam/bazıları), tabi ki Mûsâ b. Ukbe'den başkası değildir. Onun haberi İbn İshâk'ın önünde bulunduğu halde bundan hiç söz etmemiştir. Bu yer aynı zamanda, İbn İshâk'ın Mûsâ'ya bağımlı olduğuna, tersinin ise söz konusu olmadığına bir delildir.^{29*}

Tekrar vurgulanmalıdır ki Mûsâ ile İbn İshâk'ın metnindeki böylesi benzerlikler ve özdeşlikler, İbn İshâk'ta bazen toplu (kollektif) isnad, bazen tekli isnadlar altında, nadir de olsa anonim (isnadsız) olarak görülürken, buna karşın Mûsâ'nın, haberin tamamı için hiçbir isnad sevk etmediği görülmektedir. Bu bile tek başına, İbn İshâk ile Mûsâ'nın haberlerinin ortak bir kaynaktan olmasının ihtimal dışılığını göstermektedir. Ancak her şeyden önce, ifadelerdeki kuvvetli uyum İbn İshâk'ın, Mûsâ'nın anlatımını doğrudan yazılı bir örnek olarak kullandığına işaret etmektedir.

O halde, İbn İshâk kaynak mı uydurmuştu? Eğer öyle olsaydı, prensipte kendisinden bir kuşak sonra gelen meğâzî eseri yazan ikinci ünlü müellif Vâkıdî (ö. 207/823) gibi yapardı. O, J. Wellhausen³⁰ ve J. Horovitz'in³¹ tespit ettiği, yeni bir araştırmada teyid edildiği³² üzere, kendi *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinin büyük bir kısmını, İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinden olduğu gibi yazmış, ancak onun eserini bir kere olsun kaynak olarak zikretmemiştir. Verdiği ise, çoğunlukla doğrulanabilir olmamaları bir yana, hatta yanlış oldukları kanıtlanabilir yüzlerce isnattan ibarettir.

Erken dönem İslâm rivâyetlerinin doğruluğu, özelde ise İbn İshâk'ın dürüst-

²⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 209-10. (isnadsız)

²⁸ Beyhakî, *Delâil*, III, 386. (aynı şekilde isnadsız)

²⁹ Bunun hakkında diğer deliller için bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 119-20.

*[Burada şunu belirtmeliyiz ki İbn İshâk'la Mûsâ b. Ukbe arasındaki ilişkiyi inceleyen Öz, İbn İshâk'ın Mûsâ'nın kaynaklarına ulaşmış olmasını gerekçe göstererek onun herhangi bir intihalde bulunmadığını söylemektedir. Bkz. Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2008, s. 259.]

³⁰ Julius Wellhausen, *Muhammed in Medina*, Berlin, 1882, s. 12-3. (Bu, Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinin kısaltılmış, Almanca çevirisidir.)

³¹ Josef Horovitz, *De Wâqidi libro qui Kitâb al Magâzi inscribitur*, Berlin, 1898, s. 9 vd.

³² Schoeler, *Charakter und Authentie*, s. 138 vd.

lûğü sorusuna olumlu cevap verilirse, o zaman bu durum şu şekilde yorumlanabilir: Her şeye rağmen İbn İshâk, haberleri gerçekten belirttiği râvilerden, mesela Yezîd b. Rûmân'dan sözlü olarak, daha doğrusu sema yoluyla almış olması pekâlâ mümkündür. O, "işitilen" kaynağın, yazılandan daha güvenilir olduğu İslâmî öğretim postülasına uygun olarak,³³ gerçek yazılı örneği olan Mûsâ'nın *Kitâbü'l-Meğâzî'sini* zikretmekle yükümlü değildi. O, gerçekten de böyle davranmış *olabilir*. Elbette şüpheliler bu yorumu zor kabul ederler, mevzubahis olaydaki "işitilmiş" rivâyetlere dayalı referansları doğrulayabilmek mümkün olmadığını söyleyeceklerdir. Gerçekten de sadece, İbn İshâk'ın Bedir Savaşı esnasında, öncesinde ve sonrasındaki olaylarla ilgili anlatımının büyük bir bölümü için Mûsâ b. Ukbe'nin daha eski olan anlatımını doğrudan doğruya yazılı örnek olarak kullandığı kanıtlanabilir durumdadır. Muhtemelen aynısını Uhud, Hendek vd. ile ilgili haberler için de yapmıştı. Ancak bunun ayrıca doğrulanması gerekir.

İbn İshâk'ın kaynaklarının güvenilirliği ile ilgili olarak şu da belirtilmelidir ki o, kaynakları şüpheli metinlerin yanı sıra başka yerlerde gerçek senedleri olan "iyi (sahih)" hadisler (yani İbn İshâk'tan bağımsız olarak başka musanniflerde de tespit edilebilen rivâyetleri olan hadisler) de sevk etmektedir. Özellikle (İbn İshâk → Zührî → Urve şeklinde verdiği isnad zincirli hadisler genellikle "iyi (sahih)"dir ve İbn İshâk'tan bağımsız rivâyetler olarak başka eserlerde de (mesela çoğu zaman Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde) gösterilebilmektedir.³⁴ Daha önce R. Paret³⁵ bu *isnâdın* sahih olduğunu özellikle vurgulamıştı. O halde, İbn İshâk'ta *isnâdın* genel olarak bilim dışı, sadece literal bir malzeme olduğu iddia edilemez. Bu durumda bu çalışma, günümüzde moda olan [Hz.] Muhammed'in hayatı araştırmalarında hiper-şüpheli metoda ilave bir katkı olmaktan öte gidemez. Bunlara göre sîretin bütünü güvenilir, hatta [Hz.] Muhammed'in figürü tarih dışıdır. [Bu konuda] gerekli olan daha çok, farklı bir yaklaşımdır. A. Noth şu tespitiyle haklıdır: "...derlemeler kötü (sakîm) olduğu gibi iyi (sahih) rivâyetler de ihtiva etmektedirler."³⁶

Mûsâ b. Ukbe'nin Kaynakları Hakkında Yorumlar

Kıssacıların Malzemesi Meselesi

Şimdi kendimize şu soruyu da sormalıyız. Mûsâ, kendisi tarafından anonim

³³ Georg Stauth, *Die Überlieferung des Korankommentars Muğahid b. Ğabrs*, doktora tezi, Giessen, 1969, II, 14; Gregor Schoeler, *The oral and the written in early Islam*, London, 2006, 32-3; Thomas Bauer, *Das Pflanzenbuch des Abû Hanîfa ad-Dînarî: Inhalt, Aufbau, Quellen*, Wiesbaden, 1988, 145-7; Andreas Görke, *Das Kitâb al-Amwâl des Abû 'Ubaid al-Qâsim b. Sallâm: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes*, Princeton, 2003, s. 178-83.

³⁴ Mesela İbn Hişâm, *Sîre*, I, 234 için bkz. Schoeler, *Charakter und Authentie*, s. 75-6; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 297 için bkz. Schoeler, *Charakter und Authentie*, s. 124 vd.; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 372 vd. için bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 60 vd.; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 308 vd., 326 vd. için bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 193 vd.

³⁵ Rudi Paret, "Die Lücke", s. 151. Ma'mer ← Zührî ← Urve isnadı daha güvenilir olduğu kanıtlanmıştır. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 250.

³⁶ Albrecht Noth, "Isfahân-Nihawand: Eine quellenkritische Studie zur frühislamischen Historiographie", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c.: 118, 1968, s. 295.

olarak rivâyet edilen haberleri kimden veya nereden almıştı? Geç dönem İslâm rivâyet geleneğindeki esasları dikkate alarak hareket edecek olursak, bu haberleri, Mûsâ'nın bizzat bir hocadan "sema yoluyla alınmış bir rivâyet"³⁷ olarak alamadığı için rivâyet hakkına sahip olamadığı haberler olarak kabul edilebilir. Aslında bu durum bazı olaylarda kendini göstermektedir. Bu şekilde Mûsâ'ya, Urve b. Zübeyr'den (ö. 93/712 veya bir yıl sonra) materyal ulaşmış olmalı.³⁸ Tabii ki Mûsâ bunun dışında, görünüşe göre kaynağı tespit edilemeyen, büyük miktarda malzeme toplamış ve eserine dâhil etmiştir. Bu malzemeler daha önce gösterildiği üzere, İbn İshâk ve Vâkîdî tarafından toplu isnadlar altında yorumlanmak suretiyle toplanmıştır. Ancak bunlar, tarihle ilgili bölümleri olan, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Mesela, Abdürrezak ve Ma'mer b. Râşid'in *Musannef*'inin *Meğâzî* bölümünde, Buhârî'nin *Sahîh*'inin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sinde veya *Kitâbü'l-meb'as* bölümlerinde olduğu gibi. Burada ise sadece "sağlam (regelrecht)" hadisler vardır.³⁹

O halde Mûsâ'nın büyük orandaki anonim haberlerinin kaynağı ne olabilirdi? Bu soruya hipotetik bir cevap verebilmek için, İngilizcedeki araştırmalarda birçok kişi tarafından (M. Jones,⁴⁰ M. Cook,⁴¹ P. Crone⁴²) dile getirilen [Hz.] Muhammed'in hayatı ile ilgili rivâyetlerin kaynakları ile ilgili bir görüş hatırlanabilir. Bu görüşe göre, rivâyetlerin büyük çoğunluğu kussâsın, halk hikâyecilerinin malzemesine dayanmaktadır. Jones buradan hareketle, İbn İshâk ve Vâkîdî'nin haberlerinin benzerliklerinin sebebinin, Vâkîdî'nin İbn İshâk'a bağlılığıyla ilgili olmadığı, ikisinin ortak bir kaynağı olmasıyla (yani kussâsın, halk hikâyecilerinin malzemesiyle) açıklanabileceği sonucuna varmaktadır.⁴³ Aynı soru İbn İshâk ile Mûsâ b. Ukbe arasındaki ilişki için de ortaya çıkmaktadır. Benim buna cevabım şu şekildedir: Birbirine benzeyen Vâkîdî ve İbn İshâk, aynı şekilde İbn İshâk ve Mûsâ b. Ukbe metinleri, hem yapı, hem de özellikle lafzî olarak birbirlerine o kadar benziyorlar ki, ortak bir kaynaktan alınmış olmaları zor görünmektedir. Ancak daha ziyade, İbn İshâk, Mûsâ'nın ve Vâkîdî, İbn İshâk'ın (ve bu arada

³⁷ Mesela bkz. Sezgin, GAS, I, 58 vd.; Schoeler, *The oral and the written*, s. 41-2.

³⁸ Bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 23, 67, 92, 236, 250. Bununla birlikte burada aydınlığa kavuşturulması gereken bir problemle karşılaşmaktayız. Mûsâ'nın hadisleri genellikle, İbn Lehî'a ← Ebû'l-Esved yetîmu Urve ← Urve şeklinde gelen hadislerle karıştırılmıştır ki burada bir bağımlılıktan (kim kimden aldı?) veya karşılıklı bir etkileşimden söz etmek gerekmemektedir. Bu konuda bkz. A.g.e., s. 18.

³⁹ Bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 277-78.

⁴⁰ John Marsden B. Jones, "Ibn Ishâq and al-Wâqîdî: The dream of Ātika and the raid to Nakhla in relation to the charge of plagiarism", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c.: 22, 1959.

⁴¹ Michael Cook, *Muhammad*, Oxford, 1983, s. 66.

⁴² Patricia Crone, *Slaves and horses: The evolution of the Islamic polity*, Cambridge, vd., s. 225.

⁴³ Cook, kussâs materyallerinden oluşan bir havuzun varlığını kabul etmek suretiyle, Vâkîdî'nin *Meğâzî* malzemesinin İbn İshâk'a göre büyük bir artış gösterdiği çarpıcı gerçeğini açıklamak istemektedir. Ona göre Vâkîdî, yeniden (muhtemelen bu arada önemli ölçüde büyümüş olan) bu havuzdan yararlanmıştı. Bu zaman zaman olmuş olabilir. Ancak kesin olan Vâkîdî'nin, İbn İshâk'ın eserleriyle birlikte başka seleflerinin, bilhassa Mûsâ ve Abdürrezzâk'ın eserlerinin yanı sıra hadis derlemelerinden de yazmış olduğudur. Bkz. Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 121,-22, 142 vd., 183-84.

Mûsâ'nın ve Abdürezzak'ın eserleri gibi diğer bazı eserleri de⁴⁴) eserini olduğu gibi yazmış olmalıdırlar.

Jones'un İbn İshâk'ın Vâkidî ile ortak bir kaynaktan, kussâsın, yani halk hikâyecilerinin materyalinden beslendikleri –bana göre doğu olmayan– görüşünden ayrı olarak, Peygamberin hayatıyla ilgili rivâyetlerin önemli bir kısmının halk hikâyecilerinin materyaline dayandığı hipotezi çürütülmemiş olarak ortada durmakta ve halen dikkate değerdir. Bizzat İbn İshâk en önemli rivâyetlerinden biri olan, ilk vahiy tecrübesi ile ilgili kendi versiyonunda, bunun bir halk hikâyecisine dayandığını söylemektedir.⁴⁵ Ben Mûsâ'nın kaynaksız olarak verdiği uzun haberlerinin (ancak “sağlam” hadislerinin değil) kuvvetle muhtemel olarak, büyük oranda kussâsın materyaline dayandığını düşünmekteyim. Bu görüşü, mesela bazen haberlerini زعموا (iddia ettiler) ile nakletmesi desteklemektedir.⁴⁶ Bu, hadisler için alışıldık bir yöntem değildir ve büyük ihtimalle, kaynak olarak kussâs-materyaline işaret edebilir.

Her nasıl olursa olsun, her halükarda Mûsâ'da, birbirinden tamamen farklı iki metin türü [ile karşılaşmaktayız]: Bir tarafta, (isnadla başlayıp) güvenilir hadis râvisine dayanan “sağlam” ve güvenilirlik iddiasında olan hadisler. Diğer tarafta, (anonim olarak sevk edilen) muhtemelen büyük oranda kussâsa dayanan ve mutlak surette inanılması gerekmeyen (زعموا = “iddia ettiler”) meğâzî-hikâyeleri. Buna karşın, İbn İshâk'ta bu iki metin türü, anonim kaynaklı haberlerin de aynı şekilde isnadlar (daha doğrusu toplu isnadlar) altına konulması suretiyle birbiriyle eşitlenmektedir.

[Hz.] Muhammed'in hayatını ele alan tarihçiler (İbn Sa'd, Belâzürî, Taberî vs.), İbn İshâk'ın ve Vâkidî'nin Meğâzî eserlerinden birçok malzeme almışlardır.⁴⁷ Taberî'nin, Peygamber'in hayatı anlatımında ana kaynağı olarak genellikle İbn İshâk'tır. İbn Sa'd ise hocası Vâkidî'ye kuvvetli bir şekilde bağlıdır. Bununla, hadisçilerin sıhhat kriterlerine uymayan ve muhtemelen nihayetinde –Mûsâ b. Ukbe üzerinden– halk hikâyecilerine dayanan birçok malzeme, klasik Arapça ve buna müstenit Avrupa'da yazılan [Hz.] Muhammed biyografilerine girmiştir.

Kaynaklar:

Birincil Literatür

a) *Mûsâ b. Ukbe'nin Rivâyetlerinden Derlemeler ve Seçkiler*

- » Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzî*, thk. M. Bakşîş Ebû Mâlik, Ağâdir: Câmîatü İbn Zühr/Külliyetü'l-âdâb, 1994.
- » Sachau, Eduard, “Das Berliner Fragment des Mûsâ b. Uqba”, *SB Preussische Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1904, s. 445-70.

b) *Diğer Kaynaklar*

- » Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. H. el-A'zamî, I-X, Beyrut: Meclisü'l-

⁴⁴ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 121-22, 142 vd., 183-84.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 235. Bkz. Schoeler, *Charakter und Authentie*, s. 90 vd., 108-09.

⁴⁶ Beyhakî, *Delâil*, III, 109; Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 87.

⁴⁷ Görke ve Schoeler, *Die ältesten Berichte*, s. 278-79.

- ilmî, 1970-72.
- » el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti ahvâli sâhibi's-şerîa*, thk. A. Kal'acî, I-VII, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1985.
 - » el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, thk. M. Dîb el-Buga, I-VI, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1990.
 - » İbn Hacer el-Askalânî, Şihabüddin Ahmed b. Ali, *Fethü'l-bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. T. A. Sa'd ve M. M. El-Havârî, Mukaddime + I-XXVIII, Kahire: Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye, 1978.
 - » İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. M. el-Sakâ vd., I-II (1-4), Kahire: Mektebetü bâbî'l-Halebî, 1955.
 - » İbn İshâk, bk. İbn Hişâm.
 - » İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabü'l-tabakâti'l-kebîr: Biographien Muhammeds, seiner Gefährten und der späteren Träger des Islams bis zum Jahre 230*, haz. E. Sachau, C. Brockelmann vd., I-IX, Leiden: Brill, 1905-1940.
 - » et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'rusul ve'l-mulûk (Annales)*, haz. M. J. de Goeje vd., I-III, Leiden: Brill, 1879-1901.
 - » el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, haz. M. Jones, I-III, Londra: Oxford University Press, 1966.
 - » ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.
 - », *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîri ve'l-a'lâm: I. cilt: es-Siretü'n-nebeviyye- II. cilt: el-Meğâzî*, thk. U. A. Tadmurî, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî, 1987.
 - », *Tezkiratü'l-huffâz*, I-IV, Haydarabad, 1955-1958.

İkincil Literatür

- » Bauer, Thomas, *Das Pflanzenbuch des Abû Hanîfa ad-Dînawarî*. Inhalt, Aufbau, Quellen, Wiesbaden: Harrassowitz, 1988.
- » Cook, Michael, Muhammed, Oxford: Oxford University Press, 1983.
- » Patricia Crone, *Slaves and horses: The evolution of the Islamic polity*, Cambridge, vd.: Cambridge University Press, 1980.
- » Görke, Andreas, *Das Kitâb al-Amwâl des Abû Ubaid al-Qâsim b. Sallâm: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes*, Princeton: The Darwin Press, Inc., 2003.
- », & Gregor Schoeler, *Die ältesten Berichte über das Leben Muhammads: Das Korpus Urwa ibn az-Zubair*, Princeton: The Darwin Press, Inc., 2008.
- » Horowitz, Josef, *De Wâqidii libro qui Kitâb al-Mağâzî inscribitur*, Berlin: Mayer et Müller, 1898.
- », *The earliest biographies of the Prophet and their authors*, L. I. Conrad (Hg.), Princeton: The Darwin Press, Inc., 2002.
- » Jaeger, Werner Wilhelm, *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1912.
- » Jones, John Marsden B., "İbn İshâq and al-Wâqidî: The dream of Ātika and the raid to Nakhla in relation to the charge of plagiarism", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c.: 22, 1959, s. 41-51.
- » Motzki, Harald (ed.), *The biography of Muhammad: The issue of the sources*, Leiden: Brill, 2000.
- » Noth, Albrecht, "İsfahân-Nihawand: Eine quellenkritische Studie zur frühislamischen Historiographie", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c.: 118, 1968, s. 274-96.
- » Paret, Rudi, "Die Lücke in der Überlieferung über den Urislam", F. Meier (Hg.), *Westöstliche Abhandlungen R. Tschudi zum siebzigsten Geburtstag*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1954, 147- 53.
- » Schacht, Joseph, "On Mūsā b. Uqba's Kitâb al-maghâzî", *Acta Orientalia*, c.: 21, 1953, s. 288-300.
- » Schoeler, Gregor, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, Berlin & New York: De Gruyter, 1996.
- », *The genesis of literature in Islam: From the aural to the read*, Sh. Toorawa tarafından gözden geçirilmiş ve tercüme edilmiş baskı, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.

- », "Mûsâ b. Uqbas Maghâzî", H. Motzki (Hg.), The biography of Muhammad: The issue of the sources içerisinde, Leiden: Brill, 2000.
- »The oral and the written in early Islam, çev.: U. Vagelpohl, J. Montgomery (ed.), London: Routledge, 2006.
- » Sezgin, Fuat, Geschichte des arabischen Schrifttums (= GAS), I. c., Leiden: Brill, 1967.
- » Stauth, Georg, Die Überlieferung des Korankommentars Muğâhid b. Ğabrs, Doktora tezi, Giessen, 1969.
- » Wellhausen, Julius, Muhammed in Medina, (Bu, Vâkîdî'nin Kitâbü'l-Meğâzî'sinin kısaltılmış, Almanca çevirisidir.), Berlin: Reimer, 1882.